

1. Горбач О. *Життєписно-бібліографічний нарис* / Наук. т-во ім. Шевченка. – Львів, 1995. – 122 с.
2. Горбач О. *З історії української церковно-музичної термінології*. Мюнхен, 1965. – 38с.
3. Горбач О. *Лексика наших картярів і шахістів*. Торонто, 1960. – 16с.
4. Горбач О. *Назви в мореплавній "рожі вітрів" нашого Причорномор'я*. Мюнхен, 1968. – 8с.
5. Горбач О. *Українська морська й судноплавна термінологія*. Мюнхен, 1958. – 29с.
6. Горбач О. *Шлях зі Сходу на Захід. Спогади*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998.
7. П. Гриценко "Професор Олекса Горбач і його видання пам'яток української мови" // *Пам'ятки України*, № 1–2. – 2001.
8. Horbatsch Olexa. *Die nahöstliche botanische und zoologische Terminologie in den neuen ukrainischen Bibelübersetzungen / Harvard Ukrainian Studies Contributions to the Congress commemorating the baptism of Rus, Ravenna, April 1988, s.18.*
9. Horbatsch Olexa. *Die Ukrainische Südhuzulische Waldarbeiter- und Flösserterminologie in der Südbukovina und in Marmarosch. Frankfurt am Main Prof. Dr. Karol Dejna gewidmet. – S.3-11.*
10. Olexa Horbatsch *Ukrainische Weinbauterminologie // Slavistische Studien zum VII Internationalen Slavisten-kongreß in Warschau 1973. – München 1973, S. 155–175.*

УДК 811.162.3'373.46

Н. Пілецька

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДЕРИВАЦІЙНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ЧЕСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

© Пілецька Н., 2003

У статті проаналізовано деякі способи і засоби творення сучасних чеських та українських економічних термінів, виявлено спільні та відмінні структурні типи дериватів у цих мовах.

The article analyses some ways and means of nominating the contemporary Czech and Ukrainian terms of Economics, revealing similar and different derivative types in both languages.

Одним із найактуальніших завдань сучасного українського термінознавства є порівняльне вивчення термінів української та інших мов. Такий аспект дозволяє не тільки глибше пізнати природу терміна, а й служить міцним підмурівком для розв'язування практичних термінознавчих завдань: створювання дво- і багатомовних словників, упорядкування термінології тощо. На сьогодні в Україні основним аспектом порівняльних термінознавчих студій стають англо-українські або німецько-українські термінні паралелі. Традиційно велику увагу звертають на проблеми російсько-українського перекладу термінів різних галузей. Однак майже не розвиваються термінознавчі україністичні студії, спрямовані на виявлення ізоморфізму і аломорфізму українських термінів порівняно з аналогічними одиницями інших слов'янських мов, особливо західнослов'янських. Якщо

порівняльні студії польських і українських спеціальних найменувань тривають [1], то термінні паралелі з іншими слов'янськими мовами останнім часом не потрапляють у поле зору дослідників.

Тим часом окремі терміносистеми інтенсивно розвиваються, особливо ті, які відображають соціально-економічні зміни в нашій країні і в сусідніх слов'янських державах. До таких, зокрема, належить й економічна термінологія. У зв'язку з цим актуальним видається завдання дослідити спільне і відмінне в сучасних назвотворчих процесах чеської та української економічних термінологій, які, розвиваючи спільні пуристичні тенденції в першій третині ХХ століття, розійшлися в шляхах розвитку в другій його половині.

Серед різних шляхів і способів поповнення економічної термінологіки чеської і української мов провідна роль належить деривації. Творення термінів здійснюється такими ж способами, як і найменувань літературної мови: лексико-семантичним, морфологічним, морфолого-синтаксичним, лексико-синтаксичним, аналітичним.

Лексико-семантичний спосіб виявляє найбільшу активність у період становлення економічних терміносистем обох мов. Унаслідок різного типу семантичних змін виникають насамперед економічні терміни-іменники. Чимала кількість прикметників, дієслів та прислівників, які є компонентами економічних термінів-словосполучень, також постали внаслідок термінізації загальноновживаних слів. Загальноновживані слова переходять до складу назв спеціальних економічних понять шляхом вторинної номінації завдяки спеціалізації чи зміні семантики твірного слова. Використання лексико-семантичного способу передбачає різні способи найменування: 1) довантаження семантики загальноновживаного слова термінним змістом; 2) зміну семантики загальноновживаного слова внаслідок переосмислення; 3) надання термінній лексиці інших галузей економічного змісту.

Загальноновживані слова ставали в обох мовах назвами спеціальних економічних найменувань унаслідок доповнення їхньої семантики економічним змістом, що сприяло розширенню смислового обсягу слова, ускладненню значення, його спеціалізації, наприклад: чеськ. *dávka* (заг. порція, доза, норма; екон. податок), чеськ. *list* (заг. лист; екон. накладна).

Чимало економічних термінів виникло внаслідок метонімічних перенесень назв. При цьому здебільшого використано такі схеми переносу:

а) дія, процес – носій процесуальної ознаки, напр.: чеськ. *obrana*, укр. *захист* (заг. дія за знач. захищати, захистити і захищатися, захиститися; екон. сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду);

б) дія, процес – наслідок, результат дії, стан, напр.: чеськ. *příkaz*, укр. *доручення* (заг. дія за знач. доручити; екон. документ, що дає кому-небудь право діяти від імені особи, що видала цей документ).

Найбільшу кількість похідних в економічних терміносистемах чеської та української мов на сучасному етапі їх функціонування становлять однослівні терміни-морфологічні деривати. Для творення чеських та українських назв економічних понять використано всі види морфологічної деривації. Серед похідних однослівних спеціальних найменувань переважають іменники, утворені суфіксальним способом.

Квантитативне опрацювання аналізованого матеріалу свідчить, що серед загальної кількості суфіксальних економічних термінів-іменників найбільшою групою є віддієслівні похідні слова-назви опредметнених дій. Це стосується обох порівнюваних мов.

Найпродуктивнішим засобом творення таких віддієслівних термінів у чеській мові є суфікс **-ní**, а в українській суфікс **-ння**.

У чеській мові економічні терміни-назви опредметнених дій на **-ní** найчастіше утворюються від дієслів на **-i-** (тип *prosit*). Наприклад: **balit – balení, odškodnit – odškodnění, rozdělit – rozdělení, sdružit – sdružení, schválit – schvalení, určit – určení, uvolnit – uvolnění**. Під час словотворення може відбуватися чергування **d/z: řídit – řízení, t/c: platit – placení, s/š: pojistit – pojištění, zvyšit – zvýšení (cen)**.

Продуктивним також є термінотворення від дієслівних основ з суфіксом **-a-** (тип *dělat*). Наприклад: **dodat – dodání, vybavit – vybavení, zabavit – zabavení, zaměstnat – zaměstnání**.

Невелику кількість економічних термінів утворено від дієслів з суфіксами **-ova-, -e-**: **financovat – financování, oceňovat – oceňování, zpracovat – zpracování**.

В українській мові економічні терміни-назви опредметнених дій найчастіше творяться від дієслів з суфіксом **-ува-**: **відшкодувати – відшкодування, оподатковувати – оподаткування, страхувати – страхування, фінансувати – фінансування**.

Часто словотвірною базою девербiальних субстантивiв є основи з суфіксом **-и-**: **забезпечити – (пенсійне) забезпечення, оформити – оформлення, погасити – погашення**.

Серед зібраного матеріалу певне місце займають українські економічні терміни-іменники, утворені від дієслів із суфіксом **-а-**: **подорожчати – подорожчання**.

Порівнюючи віддієслівні економічні терміни на **-ní** у чеській і мові і **-ння** – в українській, можна помітити, що серед українських аналогів чеських дериватив переважну кількість становлять саме іменники на **-ння**: **financování – фінансування, jednání – засідання, odškodnění – відшкодування, pojištění – страхування, uložení – зберігання, uvolnění – звільнення**.

Українськими відповідниками чеських економічних термінів на **-ní** можуть також бути віддієслівні іменники чоловічого роду, утворені безафіксним способом та з допомогою суфікса **-ок**: **hlášení – звіт, povolení – дозвіл, rozdělování – розподіл, účtování – обрахунок**.

Другу за кількістю похідних групу економічних термінів-іменників в обох порівнюваних мовах становлять найменування осіб.

Найпродуктивнішим засобом творення чеських економічних термінів-назв осіб є суфікс **-tel**. Найчастіше твірним словом виступає дієслово. Наприклад: **doručit – doručitel, dražit – dražitel, objednávat – objednavatel, padělat – padělatel, podnikat – podnikatel, pořádat – pořadatel, pronajímat – pronajimatel, představit – představitel, půjčovat – půjčovatel, řešit – řešitel, řídit – ředitel, ručit – ručitel, spotřebit – spotřebitel, věřit – věřitel, vkladat – vkladatel, užívat – uživatel, zakladat – zakladatel, zaměstnávat – zaměstnavatel, žádat – žadatel**.

Твірними словами для термінів, утворених за допомогою цієї морфеми, у чеській мові також можуть виступати іменники: **celnice – celník, finance – finančník, obchod – obchodník, peníze – peněžník, podvod – podvodník**. У процесі словотвору відбувається чергування приголосних **h/ž: dlůh – dlůžník**.

Чимало іменників назв осіб у чеській мові утворені за допомогою суфікса **-ce**. Наприклад: **dovozce, nájemce, odhadce, plátce, prodejce, výrobce, vývozce**.

Інколи іменники, утворені додаванням суфікса **-ce**, є складовими частинами двокомпонентних економічних термінів: **poradit – poradce – daňový poradce, zastupovat – zástupce – obchodní zástupce**.

Назви осіб в економічній термінології чеської мови також творяться з допомогою суфікса **-ec (-ic): trhovec, zaměstnanec**. Іменники з суфіксом **-ec** можуть виступати компонентами двоскладових економічних термінів: **znát – znalec – finanční znalec**.

Деякі з чеських економічних термінів на **-ec** творяться від іменників: **cizina – cizinec**.

Непродуктивними моделями творення назв осіб в економічній терміносистемі чеської мови є:

- а) основа дієслова + суфікс **-ač: rozkradat – rozkrádač**;
- б) основа інфінітива + суфікс **-ář: uplatit – uplatkář**.

В українській мові найпродуктивнішим засобом творення економічних термінів-назв осіб є суфікс **-ник**. Твірними під час такого термінотворення найчастіше виступають дієслова: **виробляти – виробник, перевозити – перевізник, платити – платник, постачати – постачальник**.

Твірним для українських економічних термінів на **-ник** можуть бути іменники: **мито – митник, ремесло – ремісник, хабар – хабарник**.

Під час творення за цією моделлю відбувається чергування г//ж: **борг – боржник**.

Значну кількість економічних термінів в українській мові становлять похідні з суфіксом **-ець**:

- а) відіменникові: **підприємство – підприємець**;
- б) відприкметникові: **службовий – службовець, торговий – торговець, фаховий – фахівець**;
- в) віддієслівні: **виконати – виконавець, продавати – продавець**.

Непродуктивними є такі термінотворчі моделі:

- а) основа дієслова + суфікс **-ач: вимагати – вимагач, споживати – споживач**;
- в) основа дієслова + суфікс **-ок: заробляти – заробіток**.

Словотвірна будова чеських та українських суфіксальних термінів – назв осіб збігається рідко: **celník – митник**.

Частіше українськими відповідниками чеських економічних термінів виступають похідники з іншими, ніж в чеській мові, суфіксами:

- а) чеськ. **-ík / укр. -ець: obchodník – торговець, úředník – службовець, zákazník – покупець, živnístník – підприємець**;
- б) чеськ. **-ec / укр. -ник: zaměstnanec – працівник**;
- в) чеськ. **-tel / укр. -ець: podnikatel – підприємець**;
- г) чеськ. **-tel / укр. -ник: objednatel – замовник, zprostředkovatel – посередник**;
- г) чеськ. **-ce / укр. -ач: odhadce – оцінювач, příjemce – одержувач**;
- д) чеськ. **-ce / укр. -ник: plátce – платник, správce – керівник, zástupce – представник**.

Українським відповідником чеського суфіксального терміна може бути композит: **cizinec – іноземець, dědic – спадкоємець**.

Серед аналізованих віддієслівних іменників в обох мовах значне місце посідають іменники, утворені способом нульової суфіксації. Вони представлені кількома типами, а саме:

- термінами чоловічого роду, основне словотвірне значення яких “опредметнена дія чи одиничний акт дії”: чеськ. **rozprodej, výdělek, výpočet, závěr**; укр. **винахід, розпродаж**;
- термінами жіночого роду з флексією **-а(-я)** з таким самим словотвірним значенням: чеськ. **smlouva**; укр. **угода**.

Притаманна сучасній мові тенденція до лаконічності вимагає “стиснення” інформації, вираження її в доступній формі. Ця тенденція стосується і лексики економічних документів. Замість багатослівних стилістичних зворотів вживаються субстантивовані дієприкметники, які втратили дієслівні ознаки (час, вид, здатність керувати іменниками). Панівним у них стало значення не якості, а предметності. Вони виконують роль термінів-іменників, які відірвалися від тих граматичних форм, що їх породили. Такі субстантивовані дієприкметники, як і іменники, можуть виступати з означеннями (чеськ. **roční nájemné**; укр. **численні безробітні**).

Чеським економічним термінам, утвореним морфолого- синтаксичним способом, здебільшого відповідають одноструктурні українські деривати: **nezaměstnaný** – **безробітний**.

Традиційно вважалося, що на рівні словотвору чеська мова віддає перевагу афіксальному способу над основоскладанням. Підтвердженням цього можна вважати зауваження Б. Гавранека і А. Єдлічки: “Утворення слів складанням основ у чеській мові не таке поширене, як у деяких інших мовах, наприклад в німецькій)” [2, с.45]. Однак на даному етапі чеська мова активно використовує спосіб складання основ. Цей процес відбувається і в термінології: **dluhopis, konkurenceschopnost, maloobchod, národohospodář, prvovýrobce, zbožínalec**.

Способом основоскладання утворено низку українських термінів: **землевласник, капіталовкладення, конкурентоспроможність, товарознавець, ціноутворення**.

У мові економіки широко використовуються синтаксичні способи номінації термінів. Потреба в дериватах такого типу виникає насамперед тоді, коли термін не вдається виразити одним словом чи за допомогою словоскладання. Основною причиною виникнення термінів, які складаються з двох чи більше слів, є необхідність виділити певну сукупність предметів з класу за будь-якою ознакою, яку називають видовою.

Аналітична деривація, тобто творення номінацій, до складу яких входить більш ніж одне слово, є одним з найпродуктивніших способів поповнення економічних терміносистем чеської та української мов на сучасному етапі.

Залежно від кількості компонентів у складі словосполук в обох порівнюваних мовах можна виділити три структурні типи економічних термінів-аналітичних дериватів: двокомпонентні, трикомпонентні і багатокомпонентні терміни.

Дуже поширеними в чеській мові є терміни-словосполучення, утворені за двома найбільш продуктивними моделями: поєднання іменника з прикметником (чеськ. **barterová dohoda, debetní saldo, finanční náklady, nemovitý majetek, pasivní bilance**; укр. **безпроцентний кредит, конвертована валюта, одноосібне підприємство, податковий імунітет, роздрібна ціна**) і поєднання іменника з іншим іменником у непрямому відмінку (чеськ. **certifikát kvality, čerpání deviz, progrese nákladů**; укр. **девальвація гривні, ефективність кредитування, конверсія позики**). Різновидом моделі “іменник + іменник” є модель “іменник + прийменник + іменник” (чеськ. **částka v hotovosti, zboží z dovozu**; укр. **дозвіл на імпортування, податок з надприбутків**).

Порівнюючи термінотворчі моделі неоднослівних найменувань в економічних термінологіях чеської та української мови, можемо помітити, що інколи для вираження того самого поняття в них використовуються словосполучення з різними типами керування. Для перекладу чеських економічних термінів **žaloba pro dluhy** в українській мові

використовуємо інший прийменник, який, відповідно, вимагає іншого відмінка: **позов за борги**.

Двокомпонентні економічні терміни також не завжди мають ізоморфну структуру в обох порівнюваних мовах, наприклад: **daň ze mzdy** – прибутковий податок, **konverzní obligace** – облігація конверсійної позики, **objednankový prodej** – продаж на попереднє замовлення, **promlčecí lhůta** – строк давності.

В економічних термінологіях чеської та української мови нерідко зустрічаються лексичні одиниці, сконструйовані на основі обох базових моделей: прикметник + іменник та іменник + іменник (чеськ.: **konfiskace pašovaného zboží, legalizace peněžních prostředků**; укр. **викуп державного боргу, експертне зниження ціни, норма обігових коштів**).

Деякі економічні терміни в обох мовах становлять дієслівно-іменникові словосполуки, наприклад: чеськ. **blokovat pohledávky, držet akce, ocenit zboží, poskytnout bonifikaci**; укр. **страхувати майно**. Варіантом моделі дієслово + іменник є модель іменник + прийменник + дієслово: чеськ. **obchodovat ve velkém, slevit z ceny**.

У процесі зіставно-порівняльного аналізу економічних терміносистем двох близькоспоріднених мов звертають на себе увагу випадки непропорційності структури термінологічних одиниць, які використано для вираження адекватного значення. Зокрема мова йде про переклад слова вихідної мови за допомогою словосполучення. Якщо порівнювати компонентний склад економічних термінів української і чеської мов, то можна виявити випадки, коли в чеській мові на позначення певного поняття використовується однослівний термін, а українським його відповідником є термін двослівний: **mzda** – **заробітна плата, nadhodnota** – **додаткова вартість**.

Нерідко трапляється й протилежне явище: словосполучі чеської мови відповідає монолексемний український аналог: **bankovní insolvence** – **неплатоспроможність, daňové zatížení** – **оподаткування, režijní cena** – **собівартість, peněžní prostředky** – **кошти**.

Іноколи чеському двокомпонентному термінові відповідає український багатоконпонентний: **nejobchodovanější akcie** – **акції найвищого попиту, zaměstnanecké akcie** – **акції трудового колективу, znehodnocení peněz** – **ступінь знецінення грошей**.

Еквівалентом багатоконпонентного чеського економічного терміна може виступати бінарний український: **alokace finančních prostředků** – **розподіл коштів, obchod z pašovaným zbožím** – **контрабандна торгівля**.

Отже, використовуючи спільні способи термінотворення (семантичний, суфіксальний, безафіксий, морфолого-синтаксичний, аналітичний), кожна з порівнюваних мов вживає для цього спільні і відмінні засоби. Це призводить до ізоморфізму в структурі чеських і українських економічних термінів, з одного боку, і розходження в їхній будові – з іншого.

1. Наконечна Г. Українсько-польсько-російські термінологічні паралелі (на матеріалі релігійної літератури) // Проблеми української термінології. Вісник національного університету "Львівська політехніка. – № 453. – Львів, 2002. – с.357–360.
2. Havránek V., Jedlička A. *Stručná mluvnice česka*. – 25-é vyd. – Praha, 1998.
3. Словник української мови в 11-ти томах. – К., 1970 – 1980. – т. I – XI.
4. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia.-Praha, 2001.*
5. Чесько-український словник у 2-х томах. – К., 1988.-1989. – т. I–II
6. Завгородній А., Вознюк Г., Смовженко Т. *Фінансовий словник*. – 2-е вид. – Львів, 1997.
7. Куримський А., Шишкова Р., Савицький Н. *Українсько-чеський словник у 2-х томах*. – Прага 1994. – т. I–II.
8. *Slovník světové ekonomiky*. – Praha, 1967.